

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE “hem” BAĞLACININ TİPİK BİR KULLANIMI

A TYPICAL USAGE OF THE CONJUNCTION OF “hem” IN TURKMEN TURKISH

Hüseyin YILDIRIM*

Öz

Türkmen Türkçesinde “hem” sözcüğü bağlaç ve pekiştirici görevinde kullanılır. Bugün yazı dilinde “hem” sözcüğünün “h-” ünsüzü düşürülmüş ve damak uyumuna bağlanmış “-am/-em” biçimleri de mevcuttur. Aslında önceleri konuşma dilinde görülen bu kullanım, sonradan yazı diline geçmiştir. İmlâ bakımından hem ya da -am/-em kullanımında belirli bir kural yoktur. Bu ikili kullanımın belirli bir sistemi olmasa da bazı durumlarda bugün standart Türkmen Türkçesinde daha çok -am/-em biçimleri tercih edilir.

Bu makalede örneklerle -am/-em biçiminin yaygın olarak hangi durumlarda kullanıldığı, kullanımında ortaya çıkan ses olayları, yalancı eşdeğerliliği, kalıplaşmış tarzda yeni kelimeler türetmesi gibi konular üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Türkmen Türkçesi, bağlaçlar, “hem” bağlacı, “-am/-em” bağlacı.

Abstract

In the Turkman Turkish, the word “hem” serves as the conjunction and the expletive. Today in the written language there are also “-am/-em” forms in which the consonant “h-” is deleted in relation with the palatal harmony. In fact, this usage was in the colloquial language in the beginning and passed on to written language afterwards. There is not any specific rule in terms of spelling for the usage of the hem or -am/-em. Although there is not a specific system for this dual usage, in some cases the -am /-em formats are more preferred today in standard Turkmen Turkish.

In this work, examples in which the -am /-em format is commonly used and the subjects such as the sound events, the false equivalence, the lexicalization in a stereotypical manner that occur in use, will be discussed.

Keywords

Turkmen Turkish, the conjunctions, the conjunction “hem”, the conjunction “-am/-em”.

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/ TÜRKİYE.
huseyin@gazi.edu.tr

Giriş

Türkmen Türkçesi yazı dilinde bağlaç ve pekiştirici olarak görev yapan “hem”, tipik şekilde “-am/-em” biçiminde ekleşmiş ve damak uyumuna bağlanmış olarak da kullanılır.

Türkmen Türkçesi üzerine yazılmış gramerlerde “hem”den gelişmiş “-am/-em” biçiminin kullanımı üzerinde sadece genel bilgiler ve sınırlı örnekler verilmiştir. Mesela, Türkmen Türkçesinin kapsamlı bir grameri olan “Türkmen Diliniñ GramatİKası: Morfologİya” adlı çalışmada “hem”in bağlaç olarak (Borcakov vd. 2000: 516) ve *hem* ya da *-am/em* şeklinde ovnuK bölek “pekiştirici” olarak (Borcakov vd. 2000: 542) kullanıldığı birkaç örnekle gösterilmiş, ancak hangi durumlarda kullanıldığı, ortaya çıkan ses olayları vb. üzerinde detaylı durulmamıştır.

Yazı dilinde “hem”in esas olarak dört kullanım şekli vardır: 1. *hem*; 2. *hem ... hem ...*; 3. *hem-e ... hem-de ...*; 4. *hem-de*. Mesela:

1. *hem* = *Näçe kyn hem bolsa şeytdi*. “Ne kadar zor da olsa yaptı.” (BP: 164).

2. *hem ... hem ...* = *Eneli-ogul ikisi hem nan işdi hem Aýnany hiç kime duýdurman alyp gaçmak hakynda pikir etdi*. “Ana oğul ikisi *hem* yemek yedi *hem* Ayna’yı hiç kimseye duyurmadan alıp kaçırmak hususunda konuştular.” (Gö: 95).

3. *hem-e ... hem-de ...* = *Ol hem-e özüniñ neneñsi abraýly, işbaşarcak gelindigini, hem-de satmak üçin aylap yören bölek-büçek matadır yağlıklarını görkezmege gelipdi*. “O *hem* kendisinin ne denli saygın, becerikli bir gelin olduğunu, *hem de* satmak için dolaştırdığı kumaş ve başörtüsünü göstermeye gelmişti.” (On: 144).

4. *hem-de* = *Ol dımdı hem-de basım hoşlaşyp, çykyp gitti*. “O sustu *ve de* hemen vedalaşıp, çıkıp gitti.” (BP: 249).

Bu bağlaç, tek başına *hem* olarak “ve, da/de, bile, dahi”; *hem ... hem ...* ikili kalıbıyla “hem ... hem ...; ...da ...da/ ...de ...de; *hem-de* olarak “hem de, ve, ayrıca” anlamlarında kullanılır, ayrıca pekiştirici görevini üstlenebilir (Çelik Şavk 2003: 101).

Türkmen Türkçesinde *hem* sözcüğü, “hem... hem...” tarzında yinelemeli kullanımlarda birbirine bağladığı unsurlardan önce de sonra da gelebilir. Bu iki yönlü kullanım, Türkmen Türkçesi için farklı bir özelliktir. Bu sözcük, bağladığı unsurdan önce geldiği durumlarda *hem* biçimindeyken sonra geldiği durumlarda çoğunlukla *-am / -em* ve seyrek olarak *hem* şeklinde kullanılmaktadır (Salan 2011: 1732).

“Hem” bağlacı bağlanacağı unsurun önünde geldiği zaman daima “hem... hem...” biçiminde kullanılır: *Olar indi hem göz, hem gulak, hem goragdylar...* “Onlar şimdi *hem* göz, *hem* gulak, *hem* (de) koruyucuydular...” (S: 245). Ancak bağlanacağı unsurun ardından geldiğinde bağlacın başındaki “h-” ünsüzü düşer¹ ve *-am/-em* biçiminde üzerine geldiği kelimeye bitişik yazılarak kullanılır². Bu kullanımıyla çoğunlukla Türkiye Türkçesindeki “da / de” bağlacının görevini karşılar: *Tansam, sazam togtadı*. “Dans *da*, müzik *de* durdu.” (Gö: 111).

Türkmen Türkçesindeki “OvnuK bölekler” üzerine genel bir çalışma yapan Nergis Biray, “ovnuK bölekler”den birisi olarak “hem”i de değerlendirir. Bu çalışmasında Biray, diğer pekiştirme enklitiklerinin dilin ses özelliklerine genellikle uyduğunu ve hemen hemen hepsinin

¹ Türk lehçelerinde h ~ Ø [Mesela, Azerbaycan Türkçesi: *hör-* < *ör-*, *hörümcek* < *örümcek* (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 182); Gagavuz Türkçesi: *enez* < *henüz*, *üük* < *höyük* (Özkan 2007: 97) gibi] denkliği görülür. Türkmen Türkçesinde de Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerin başında, ortasında ve sonunda bulunan /h/ler bazı kelimelerde düşer. Örneğin: *esse* < *hisse*, *köne* < *köhne* “eski”, *şa* < *şah* “şah, padişah” (Kara 2007: 245).

² Türkmen Türkçesinde “hem” bağlacının “h-” ünsüzü düşerek ekleşmiş *-am/-em* biçimi her zaman önündeki kelimeye bitişik yazılır; “hem” şeklinde kullanıldığında ise önündeki kelimedenden her zaman ayrı yazılır. Kelimelere doğrudan “hem” şeklinde eklendiği görülmez.

kelimeye ekleşerek kullanıldığını belirtir. Ama “hem”in genellikle kelimedan ayrı yazıldığını bazen de ekleştiğini gösterir: *hem; hem > -am, -em*. (Biray 2015a: 989).

“Hem” bağlacı işlevleri bakımından da çeşitlilik gösterir. Erkan Salan “hem” sözcüğünün Türkmen ve Türkiye Türkçesindeki işlevlerini incelediği yazısında, “hem” sözcüğünün bağlaç ve bağlama edatı olarak kullanıldığında “ve”, “hem ... hem ...” ve “ama” işlevlerinde olduğunu örneklerle gösterir. *hem* sözcüğünün kuvvetlendirme edatı olarak kullanımında ise “de / da”, “bile, dahi”, “ayrıca, üstelik, bir de”, “olarak” ve “ise” işlevlerinde kullanıldığını örneklerle gösterir³ (Salan 2011: 1729-1738).

“Hem” bağlacının *-am/-em* şeklindeki kullanımının belli bir sistemi yoktur. Kullanıcının tasarrufuna bağlıdır. A. Geldimirov, “Türkmen Edebi Dilinde Variantlaşma” adlı çalışmasında “birçok durumda gereksiz yere imlâyı bozmanın hiçbir yönden faydası yok”, der ve şu yerine *şü, bu* yerine *bü, bi; om-ha* yerine *on-a, özi-he* yerine *öz-ä, Amanı hem* yerine *Amanam, Saparı hem* yerine *Saparam, geldi-ov* yerine *geld-ov* vb. şeklinde kelime sonundaki seslerin düşürülmesini eleştirir. Gerekçe olarak da “bu şekilde söyleniyor diye böyle yazmanın gereği yok” uyarısında bulunur (Geldimirov 1983: 57). Diğer bir ifadeyle burada konumuz olan *hem* bağlacının da *-am/ -em* şeklinde varyantlaştırılmasının imla bakımından yanlış olduğunu ifade eder.

Lary Clark, Türkmen Türkçesinin konuşma dilinde “hem” bağlacının genellikle başındaki “h-” ünsüzü olmaksızın kullanıldığını ve yazı dilinde bazen de *-am/-em* biçimiyle geldiği kelimedan sonra bitişik yazıldığını belirtir (Clark 1998: 435).

“Hem” aslında hem bağlaç olarak hem de pekiştirici (ovnuq bölek) görevinde kullanılabilir. “Hem” bağlacının ekleşmiş ve *men hem* yerine *menem* örneğindeki kullanımında *-am/-em* biçimi esasen pekiştirici görevindedir.

Türkmen Türkçesinde “hem”in üzerine *-da, -de* pekiştiricisini almış “hem-de” biçiminde kullanımı da mevcuttur. Şayet “hem” üzerine *-da, -de* almışsa bu durumda bağlaç görevinde kullanılır. Pekiştirici görevinde kullanıldığında ise *-da, -de* pekiştiricisini üzerine almaz (Pirliyev vd. 1996: 108-109).

“Hem” ya da “-am/-em” tercihinin tarihî sürecine bakacak olursak, *-am/-em* biçiminin son dönemlerde gittikçe yaygınlaştığı görülür. Bu gelişim süreci metinlerden de takip edilebilir. Mesela, Türkmen Türkçesinin klasik döneminde *sen* şahıs zamiri “hem” ile kullanılır. Örneğin, Mahtumkulu Divânında *sen hem* (Biray 1992: 114), Zelilî Divânında *sen hem* (Yıldırım 2008: XLIV-18) biçimindedir.

Berdi Kerbabayev’in 1929-1956 yılları arasında yazdığı hikâyelerinden seçmelerin bulunduğu “Saylanan Eserler” adlı esere baktığımızda *men hem* kullanımının 19 defa (SE: 40, 42, 45, 45, 45, 49, 116, 137, 216, 219, 222, 267, 268, 277, 302, 316, 316, 327) geçtiği, buna karşılık *menem* kullanımının ise 5 defa (SE: 59, 142, 149, 233, 285) tercih edildiği görülür. Aynı şekilde *sen hem* kullanımı 5 defa (SE: 40, 46, 104, 309, 3139), *senem* kullanımı ise 6 defa (56, 174, 265, 181, 279, 184) geçer.

Ancak, Çarı Aşır’ın 1989 yılında yayımlanan “Göreş” adlı eserinde *men hem* kullanımına hiç rastlanmazken *menem* kullanımı 23 defa (Gö: 11, 14, 16, 18, 32, 51, 64, 78, 94, 95, 116, 122, 122, 126, 130, 153, 158, 185, 188, 210, 216, 220, 226) geçer. Aynı şekilde *sen hem* kullanımı hiç görülmezken *senem* kullanımı 19 defa (Gö: 8, 14, 20, 30, 64, 65, 71, 71, 130, 140, 157, 157, 189, 196, 196, 208, 209, 214, 225) geçmektedir. 2010 yılında yayımlanan Cumageldi Mülkiyev’in

³ Biz bu çalışmada “hem” bağlacından gelişen ve gramatikalleşen *-am/-em* biçiminin ortaya çıkışı, kullanım sıklığı, yaygın olarak hangi durumlarda kullanıldığı, meydana gelen ses olayları, yalancı eşdeğerlilik gibi hususları değerlendirdik. “Hem” bağlacının Türkmen Türkçesindeki işlevlerine değinmiyoruz. “Hem”in Türkmen Türkçesindeki işlevleri ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları konusunda bkz: Salan 2011.

“Selcuklar” romanında da *men hem* ve *sen hem* hiç geçmezken *menem* 4 defa (120, 136, 165, 165); *senem* 1 defa (164) geçmiştir.

Bu verilen örneklerden hareketle günümüzde artık *-am/-em* tercihinin gittikçe yaygınlaştığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle sadece konuşma dilinde var olan biçim, her ne kadar önceleri eleştirilse de, zamanla yazı diline de geçmiş ve gramatikalleşmiştir.

Aşağıdaki inceleme bölümünde *-am/-em* biçiminin yaygın olan kullanım yerleri üzerinde durulacaktır.

İnceleme

“Hem” bağlacının *-am/-em* biçimi esas olarak isim ve isim türünden kelimelerden sonra gelir. İsim türünden kelimelerden zamirler, zarflar, edatlar ve bağlaçlarla oldukça sık kullanılır. Sayı isimleriyle kullanımı da dikkat çekicidir. Aynı şekilde “-am/-em” biçiminin isim çekim eklerinden ve fiil çekim eklerinden sonra da kullanımının yaygın olduğu görülür.

Türkmen Türkçesinde *-am/-em* biçiminin kullanımı neticesinde ünlü düşmesi ve tonlulaşma gibi ses olayları da meydana gelir. Ayrıca bazı durumlarda, *sen hem* > *senem* “sen de”, *seni hem* > *senem* “seni de” kullanımlarında olduğu gibi, yalancı eşdeğerlilikler ortaya çıkar. Zarf, edat ve bağlaçlarla yaygın kullanımı sonucunda kalıplaşmış olarak *eysem* < *eyle ise hem* “o hâlde”, *yogsam* < *yok ise hem* “değilse, yoksa” gibi yeni kelime türer ve tipik biçimde bir nevi yapım eki özelliği kazanır.

Aşağıda bağlacın bahsedilen tipik kullanımları; kullanımda ortaya çıkan ses olayları; yalancı eşdeğerlilik gibi hususlar roman ve hikâyelerden taranan örneklerle değerlendirilecektir.

a. İsimlerle Kullanımı⁴.

“Hem” sözcüğünün “h-” ünsüzü düşmüş ve “-am/-em” şeklindeki varyantlaşmış biçimi isim kök ve gövdelerine doğrudan gelebilir.

Men sana önem aydıpdım. “Ben sana önce de söylemiştim.” (SE: 19).

Yol boş, garavulam, hiç kimem yok. “Yol boş, bekçi de, herhangi biri de yok.” (Gö: 173).

— *Hiç zadam bolanok.* “- Hiçbir şey de olmuyor”. (SE: 32).

Soltansöyün munuñ üçin saña gara pulam bermez. “Sultansöyün bunun için sana delikli para da vermez.” (SE: 296).

- *Öz obañızda şonuñ yalı gepem yokmı indi...* “- Köyünüzde bu tür bir söz de yok mu şimdi...” (S: 223).

Kınam, ağırām bolsa, yıllar gelip-geçip dur. “Zor da, ağır da olsa yıllar gelip geçiyor.” (Ä: 62).

Ertirem ir turmalısñ. “Sabah da erken kalkmalısın.” (Ä: 241).

Bayam bu işe özi razı bolup. “Bey de bu işe razı olmuş.” (İkbal: 53).

Hiç vāgtam sana artık salgıt salnan dāldir. “Hiçbir zaman senden fazla vergi de talep edilmiş de değildir.” (Gül:34).

b. Şahıs Zamirleri İle Kullanımı

Yukarıda da belirtildiği üzere “hem” bağlacının şahıs zamirleri ile kullanımında artık çoğunlukla ekleşmiş biçimler tercih edilir: *menem* (< men hem), *senem* (<sen hem), *olam* (< ol hem), *bizem* (< biz hem), *sizem* (< siz hem), *olaram* (< olar hem)⁵.

⁴ Çalışma, “hem”in “-am/-em” şeklindeki kullanımı üzerine olduğu için, taranan metinlerden tespit edilen ve inceleme bölümünde verilen örnekler “-am/-em” biçiminin kullanım örnekleriyle sınırlandırılmıştır. Ancak her ne kadar “hem”e kıyasla “-am/-em” biçiminin kullanımı Türkmen Türkçesinde gittikçe artsa da “hem” kullanımı da devam etmektedir. Mesela: *süri hem* “sürü de” (S: 21) ya da *keyik sürüsü hem* “geyik sürüsü de” (S: 21) şeklindeki kullanımlar, kullanıcının tasarrufuna bağlı olarak *sürem*, *keyik sürüsem* biçiminde de kullanılabilir.

menem:

Menem seniň gapdalynda öy tutunarm. “Ben de yakınında ev tutarım.” (BP: 181).

– *Ol gürrüñler-ä menem eşitdim. Gızıñ özem, kakasam bize gövneyär.* “- O konuşmaları ben de işittim. Kız da, babası da bize rıza gösteriyor.” (Gö: 226).

senem:

– *Senem şu yerdecik galay! – diyipdir-de, direge baglapdır.* “- Sen de burada kal, demiş ve direğe bağlamış.” (SE: 279).

olam:

Olam şol medresede okap, yigit çıkdı. “O da bu medresede okuyup, delikanlı oldu.” (İkbal: 143).

Olam maña cogap yazdı. “O da bana cevap yazdı.” (Gö: 93).

bizem:

Bizem ayaguçda otırs. “Biz de ayakucunda otururuz.” (Ä: 73).

Seniň bu günäni bizem, nesillerimizem geçmez... “Senin bu günahını biz de, nesillerimiz de affetmez...” (S: 34).

İliň oňan yerinde bizem oňaris. “Halk gün gördüğünde biz de gün görürüz.” (Gül: 10).

sizem:

– *Hıyh!...Sizem ogı şarigimidiñiz? – Peki!... Siz de hırsızın ortağı mıydınız?”* (SE: 151).

olaram:

Olaram pälvan sıpat adamlardı. “Onlar da pehlivan görünüşlü adamlardı.” (Gö: 17).

Olaram vağtlarını biderek geçirip yören däldirler diyip düşünyärdi. “Onlar da vakitlerini boşa geçirmemişlerdir, diye düşünüyordu.” (Ä: 85).

Verilen örneklerde de görüldüğü üzere şahıs zamirlerine “hem” bağlacı artık çoğunlukla -am/-em biçiminde gelmektedir. Örneğin, taranan eserlerden “Göreş” romanında *men hem, sen hem, olar hem* vs. kullanımları hiç yoktur. Sadece iki yerde (sy. 62) *ol hem* kullanımı tespit edilmiştir:

Sähel zat üçin ol hem meni uryar. “Küçük şeyler için o da bana vurur.” (Gö: 62).

Şahıs zamirlerinin hâl eklerini almış biçimlerinden sonra “hem” geldiğinde de yine çoğunlukla -am/-em biçimleri tercih edilir ve bitişik yazılır. Özellikle de ilgi hâli ekinden sonra kullanımı oldukça siktir: *meniñem* (< meniñ hem), *seniñem* (< seniñ hem), *onuñam* (< onuñ hem), *biziñem* (< biziñ hem), *siziñem* (< siziñ hem), *olarıñam* (< olarıñ hem).

Meniñem oglum, açtıcaklarım gitdi. “Benim de oğlum, torunlarım gitti.” (Gö: 42).

Olariñam häzirlükçe edip baryan kömegi yok. “Onların da şu ana kadar yaptığı yardım yok.” (Gö:126).

– *Gelnece, seniñem işden doyarıñ yok.* “- Yenge, senin de işten usanacağı yok.” (Gül: 301).

Paylaşıkda onuñam, meniñem suvumızı arttırdılar. “Paylaşmada onun da, benim de su kullanım hakkımızı arttırdılar.” (Gö:152).

Çıkma hâli ekinden sonra da gelebilir:

Käbir batır yigitler kiçicik toparlar bolup, ondanam aňrik gitdiler. “Bazı cesur delikanlılar küçük gruplar kurup, oradan daha ileriye gittiler. (GB: 34).

Yükleme hâli eki almış zamirlerden sonra da -am/-em biçimi gelebilir. Bu kullanımda yükleme hâli ekinin ünlüsü düşer ve *menem* (< meni hem), *senem* (< seni hem), *onam* (< onu hem), *bizem* (< bizi hem), *sizem* (< sizi hem), *olaram* (< oları hem) biçimlerinde kullanılır:

⁵ Salan “hem” sözcüğünün asıl işlevinin *da/de* kuvvetlendirme edatı olduğunu bu durumda da “hem”in “h-” ünlüsü düşmüş “-am/-em” biçiminin kullanımının çoğunlukla kişi zamirlerinden, bazı edatlardan (*soň, yaly, üçin* vb), bazı zarflardan (*dogrudan, heniz, öň* vb) vb. sonra ortaya çıktığını belirtir (Salan 2011: 1734).

– Üç kızım boldı. Biri bar, ikisi öldi. Ol kızımam bay satıp goyberdi. İndi **onam** görüp bilemok. “- Üç kızım oldu. Biri sağ, ikisi öldü. O kızımı da ağa sattı. Şimdi onu da göremiyorum.” (Gö: 65).

İlgi hâli eki ve üzerine aitlik eki almış şahıs zamirlerinden sonra da kullanılır:

– *Amanıñ gulagam, meniñkem edil agzı gözelen horcun yalı.* “-Aman’ın kulağı da benimki de tıpkı ağzı bağlanmış heybe gibi.” (SE: 50).

Biziñkem nâme, bir yumşoglanı yalı, onuñ habarını size, siziñkini oña eltip bermek. “Bizimki de ne ki, bir görevli gibi, onun haberini size, sizinkini ona getirip götürmek.” (İkbal: 83).

c. Dönüşlülük Zamirleri İle Kullanımı

“hem” bağlacının dönüşlülük zamirleri ile kullanımında artık çoğunlukla ekleşmiş biçimler tercih edilir: *özümem* (< özüm hem), *özünem* (< özün hem), *özem* (< özi hem), *özümüzem* (< özümüz hem), *özünüzem* (< özünüz hem), *özlerem* (< özleri hem).

özümem:

Men onuñ bilen gepleşerin, özümem her gün aylanar durarın. “Ben onunla konuşurum, özellikle de her gün dolaşırım.” (Gö: 69).

– *Meniñ özümem bu mıhmanıñ beyle pälvandıgını bilmedim.* “Ben de bu misafirin böyle bir pehlivan olduğunu anlamadım.” (Gö: 30).

özünem:

Sen munı özünem bilyän dälsiñ. “Bunu sen de bilmiyorsun.” (BP: 153).

Inha, özünem görersiñ, ol seni hiç zada zar etmez. “İşte kendin de göreceksin, o seni hiçbir şeye muhtaç etmez.” (Å: 96).

özem:

Özem uzın bolmaga çemeli. “O da uzun boylu sayılabilirdi.” (Gö: 17).

özümüzem:

Oña-da razı bolman, özümüzem gözetledik. “Bununla da yetinmeyip, biz de aradık.” (Gö: 215).

özünüzem:

Şükür, özünüzem gurgun oturanmısıñız? “Şükür, kendiniz de (siz de) iyi misiniz?” (Gül: 5).

özlerem:

Özlerem gatı pälvan adamlar. “Onlar da çok güçlü kişiler.” (Gö: 16).

Dönüşlülük zamirlerinin hâl eklerinden özellikle ilgi hâli ve yükleme hâli eki almış biçimlerinden sonra da *-am/-em* biçimi kullanılır:

Özümiñem, ähli doganlarımıñam çagaları aç otırlar. “Benim de, tüm kardeşlerimin de çocukları açlar.” (Gö: 39).

Özüñem, olaram goracak sen. “Kendini de, onları da koruyacak sensin.” (Gö: 209).

– ... *senin özünem* (özünü hem) *yere sokarın!..* “- ... seni de yere sokarım.” (SE: 56).

Ol göçüñ çöle çekilenini, özünüzem Sarahsa ugranını habar beriyardı. “O göç kervanının çöle çekildiğini, kendisinin de Sarahsa’ya yöneldiğini haber etti.” (S: 63).

Özünem köp vağtlap ızına adam saldı. “Onu da çok bekleyip peşine adam saldı.” (Gö:215).

ç. İşaret Zamirleri İle Kullanımı

Şahıs zamirlerinde olduğu gibi *bu / bular, şu / şular, ol / olar, şol / şolar* işaret zamirleri ile kullanıldığında da çoğunlukla ekleşmiş biçimler gelir:

Şol divana Bekmırat bay hem çağırılıya, munam eşitdim. “Bu meclise Bekmırat Bey de çağırılıyor, bunu da işittim.” (İkbal: 280).

Mundanam yigrimi sanısı seniñki. “Bunlardan da yirmisi senin.” (Å: 95).

Munuñam köp sebäbi bardı. “Bunun da çok sebebi vardı.” (Gül: 50).

Birden bularam (bular hem) *yol bozup Hindistana hıyallanaysalar.* “Aniden bunlar da yol değiştirdi Hindistan’a yönelirlerse.” (S: 136).

Bularam (buları hem) beyleki gelinlere berersiň... "Bunları da diđer gelinlere verirsin.." (Ä: 10).

Atıň dört ayağı baram bolsa, **şolam** büdreyär. "Atın dört ayağı olsa da, o da takılır." (Ä: 120).

Şonam pikir etmeli. "Bunu da düşünmeli." (İkbal: 231).

Şonam bilyänmi? "Onu da biliyor musun?" (Gül: 9).

Şonuňam iň yamanı seniň edyän govi işiňi tersine çöörüp, maňlayıňa uryandır. "Bunun da en kötüsü senin yaptığın güzel tavrı tersine çevirip, yüzüne vurmasıdır." (Ä: 112).

Çagalar okuva yedi yaşını doldurup ya-da **şondanam** soň gelyärler. "Çocuklar okula yedi yaşını doldurup ya da yedi yaşından sonra başlarlar." (Ä: 148).

d. Sayılardan Sonra Kullanımı

Sayılarla kullanımı da oldukça yaygındır.

Zeňni hacıbıň müň tüyüniň **birem** gımıldamadı. "Zenci elçinin kılı bile kıpırdamadı." (SE: 151).

Serkerdeleriň **ikisem** şol niyetdedi. "Komutanların ikisi de bu niyettedi." (S: 237).

İkisiniňem gızı yokdı, bassaş-bassaşca ogulları bardı. "İkisinin de kızı yoktu, yaşıt oğulları vardı." (Gö: 50).

Olarıň **üçüsiniňem** birden Nazara gözi düşdi. "Onların üçünün de birden Nazar'a gözü ilişti." (Gö: 31).

Yedi doganıň **yedisem** Akmirat bayıň dayhançılığını edyärdi. "Yedi kardeşin yedisi de Akmirat beyin çiftçiliğini yapıyordu." (Gö: 1).

Yedi oğlunıň **yedisinem** öyli-işikli edipdi. "Yedi oğlunun yedisini de evlendirmişti." (Gö: 1).

Entek yer - yurtsuz vağtları bir bölek atla baş bolup Anadolu taraplara barlag yörişlerini gurap yören dövürleri Çağrı beg **otuzam** yaşamandı ahırı... "Yersiz yurtsuz zamanlarında bir bölük atla Anadolu taraflarına düzenledikleri keşif seferleri sırasında Çağrı Bey henüz otuz yaşında bile değildi." (S: 121).

e. İsim Çekim Eklerinden Sonra Kullanımı

İsimele doğrudan gelebildiği gibi, isimlerin çekim eki almış biçimlerinden sonra da gelebilir ve kullanımı oldukça yaygındır.

Çokluk Ekinden Sonra

— Ene ay ene! Şol vağtda **mekdeplerem** garaňkımdı? "— Nine ey nine! O zaman okullar da karanlık mıydı?" (SE: 58).

Bu **gızlaram** barıp yerleşdiler. "Bu kızlar da gidip yerleştiler." (Gö: 109).

İyelik Eklerinden Sonra

Teklik 1. Şahısla Kullanımı:

Akmirat **kakamam** bir zat diyse diyip oturıberyär. "Babam Akmirat da bir şey dese, deyip duruyor." (Gö: 177).

— Meniň **eşegimem** yok, **yükümem**... "— Benim eşeğim de yok, yüküm de..." (S: 74).

Ecemem gatı görer. "Annem de kızar." (BP: 127).

Teklik 2. Şahısla Kullanımı:

— **Agalarıňam, gelneceleriňem** barı gurgun! "Ağabeylerin de, yengelerin de hepsi iyi!" (Gö: 93).

— Begenç molla, seniň o **diyeniňem** bolmaz. "— Begenç molla, senin o söylediğin de olmaz." (Gö: 77).

Teklik 3. Şahısla Kullanımı:

Onuň **ayalam** meni uryar. "Onun hanımı da beni döver." (Gö: 62).

— Bay ağa, munuň **kellesem** yok, **şaham** yokla! "Beyim, bunun başı da yok, boynuzu da yok ya!" (SE: 191).

Çokluk 1. Şahısla Kullanımı:

Obadaşlarımızam sizden hoşal bolarlar, hizmet ederler. “Köylülerimiz de sizden memnun olurlar, hizmet ederler.” (Ä: 72).

Öçlülerimizem gan alman dınmaz. “Hasımlarımız da intikam almadan durmaz.” (Gö: 35).

Çokluk 2. Şahısla Kullanımı:

Yeñiş **bayramıñızam** gutlı bolsun! “Zafer Bayramınız da kutlu olsun!” (Ä: 221).

Eneñiz-**atañızam** tanulgısız adamlar. “Nineniz dedeniz de tanınmadık kişiler.” (Gül: 43).

Çokluk 3. Şahısla Kullanımı:

Ine, suv **nobatlaram** yetip geldi. “İşte, (onların) su sıraları da geldi.” (Gö: 2).

Hâl Eklerinden Sonra

Özellikle ilgi hâli eki almış isimlerden sonra sık kullanılır:

Ol yedi **doganıñam** adından dileg edyârdi. “O yedi kardeş adına da dilek tuttu.” (Gö: 44).

Doganlarımıñam Hıva giden kireyi vagtında berlip durulsa, olaram aç bolmazdı. “Kardeşlerimin de Hive’ye giden kirası zamanında verilse, onlar da aç kalmazdı.” (Gö: 34).

Büşimiñem, **Altınıñam** çagaları kändi. “Büşim’in de, Altın’ın da çocukları çoktu.” (Gö: 10).

Hovlınıñam yekece gapısı bar. “Avlunun da tek kapısı var.” (Gö: 93).

Bu gice olarıñ **ikisiniñem** gözlerine uki gelmedi. “Bu gece onların ikisinin de gözlerine uyku girmede.” (BP: 203).

– Sen bu keselden gutulañok, **tebibiniñem**, **işanıñam** saña peydası yok. “Sen bu hastalıktan kurtulamazsın, doktorun da, üfürükçünün de faydası yok.” (Gö: 131).

Çıkma hâli eki almış isimlerden sonra kullanımı da sıktır:

– Men-ä hiç **yerdenem** gelemek. “- Ben mi, hiçbir yerden gelmiyorum.” (SE: 113).

Büşimiñ ayalı **öñküdenem** gatı aqlap başladı. “Büşim’in hanımı öncekinden de fazla ağlamaya başladı.” (Gö: 54).

Bu pikir **öñdenem** soltanıñ kellesinde bardı. “Bu fikir önceden de sultanın kafasında vardı.” (S: 238).

Yönelme ve bulunma hâli gibi geniş ünlülü ya da son sesi geniş ünlülü olan eklerden sonra ise “hem” den ziyade çoğunlukla -da / -de pekiştiricisi tercih edilir:

- Aýratyn hüjräni näme etjek, oglum, öy giñ ahyry, **yaşamaga-da**, namaz **okamaga-da** yer yeterlik ýaly-la... “-Ayrı odayı ne yapacaksın, oğlum, ev geniş, yaşamaya da, namaz kılmaya da yeteri kadar mekân var neticede..” (S: 15).

- Şu **yerde-de** müñ tilla bar... “Burada da bin altın var...” (S: 119).

Goyunlarıñ **öñünde-de** ot yok. “Koyunların önünde de ot yok.” (Gö: 97).

Çöl, **sagda-da** çöl, **çepde-de**... “Çöl, sağda da çöl, solda da...” (S: 249).

Aitlik Ekinden Sonra

Bu kullanımında aitlik ekinin ünlüsü düşer.

– Äy. **Nazarıñkam** dogrı – diyip, başlık Hangula seretdi. “Müdür: -Eee. Nazar’ınki de doğru diyerek Hangulı’ya baktı.” (Gö:199).

Meniñkem yeke giden söz bolar-da. “Benimki de havaya giden söz olur.” (İkbal: 337).

Seniñkem hut şeyle bolar... “Senin ki de tıpkı böyle olur...” (On: 37).

f. Fiil Çekim Eklerinden Sonra Kullanımı

– Ey soltanım, siz Miralımı näçe **sınlasañızam**, siz onu entek tanap bileñzok. “- Ey sultanım, siz Miralı’ya ne kadar baksanız da, şu an onu tanıyamazsınız.” (SE: 327).

Bir tabak yağlı govurmanı **gördümem** etmedi. “Bir tabak yağlı kavurma dışının kovuğunu bile doldurmadı.” (Gö:14).

Duydansız bir bakışta mahmalı yüzüne **çekdem**, şol halatda meniň aklımı başımdan aldı. “Anı bir hareketle örtüyü yüzüne çekti de, bu hâlde bile benim aklımı başımdan aldı. (İkbal: 129).

– *Acal kastña çyksa, nirede bolsaňam tapar.* “- Ecel isterse, nerede olsan ol bulur.” (GB: 12).

– *Sen elli yaşasaňam, meniň üçin çagasıň, oğlum.* “-Sen elli yaşında olsan da, benim için çocuğsun, oğlum.” (Ä: 77).

Men hiç bir bazarda alamogam, satamogam. “Benim hiçbir pazarda aldığıım da yok, sattığıım da.” (İkbal: 294).

– ... *onda men-ä sizin yanınızda durcagam däl.* “... o zaman sizin yanınızda duracak da değilim.” (SE: 158).

– *Ahırı bir gün bilmelem-ä bolarlar. Nice sarı onu gizläp saklacak?* “- Sonunda bir gün öğrenecekler ya. Ne zamana kadar onu gizleyip saklayacak?” (Gül: 297).

g. Fiilimsilerden Sonra Kullanımı

Sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiil eklerinden sonra da gelebilir:

Bileziği görenem, tapanam, alanam men. “Bileziği gören de, bulan da, alan da benim.” (BP: 113).

Bu yerde utcak bolyanam çöldi. “Burada kazanacak olan da çöldü.” (S: 249).

İsleseňiz, olardan bir näçesini okabam bereyin. “İsterseniz, onlardan bir kaçını da okuyuvereyim.” (SE: 26).

Dölede peç oturtmagam bolcak däl. “Ahıra soba kurmak da mümkün değil.” (Gö: 69).

Hun tölemegeam aňsat zat dälidir. “Kan hakkı ödemek de kolay şey değildir.” (Gö: 44).

ğ. Ortaya Çıkan Ses Olayları

Kök hâldeki ya da çekimli kelimelere geldiğinde ünlü düşmesi ve tonlulaşma gibi ses olaylarına sebep olur.

Ünlü Düşmeleri

Orta Hece Ünlüsü Düşer

“-am/-em biçiminin kullanımında ortaya çıkan en tipik ses olayı ünlü düşmeleridir. Önce “hem” sözcüğünün “h-” ünsüzü düşer ve kök ya da gövde hâlindeki isimlere doğrudan -am/-em biçimi gelir. Sonra da -am/-em biçiminin eklendiği kök ya da gövdenin orta hecesinde bulunan dar ünlü vurgusuz hecede kalarak düşer. Mesela, *demir hem > demirem > demrem; ağız hem > ağızam > agzam* gibi:

Hey demrem (< demir hem) iyip bomı? “Hey demir de yenir mi?” (SE: 19).

Yöne Italmazıň gelşi hakda bir agzam (< ağız hem) sözlemedi. “Ancak İtalmaz’ın gelşi hakkında bir tek söz bile söylemedi.” (Gö: 31).

– *Dünyä-de dünýädir velin, altın-kümşem (< kümüş hem) yatdan çikarma!* “- Dünya dünyadır ama altın gümüşi de hatırdan çıkartma!” (Ä: 10).

– *Bolyar-da, geziber, tomsam (< tomus hem) tiz geçer.* “- Peki tamam, geziver, yaz da çabuk geçer.” (Gö: 187).

Gör, näçe waqt geçdi. Yöne seysem (< seyis hem) görnenok, yaşulam gara berenok, yaş yigidem. “Bak, nice vakit geçti. Ancak seyis de görünmüyor, ihtiyar da belirmedi, genç delikanlı da.” (Ä: 27).

Üzerine Geldiği İsmi Son Ünlüsü Düşer

“Hem” sözcüğünün “h-” ünsüzü düşmüş ve gramatikalleşmiş “-am/-em” biçimi esas olarak ünsüzle ya da dar ünlü ile biten köklerden veya çekimli kelimelerden sonra gelir; geniş ünlü ile bitenlerden sonra gelmez. Diğer bir ifadeyle Türkmen Türkçesinde geniş ünlülü kelimelerden sonra “hem” bağlacının “-am/-em” biçimini kullanılmaz. Son sesi geniş ünlü ile bitenlerden

sonra pekiştirme görevinde ya doğrudan “hem” ya da daha çok *-dal/-de* başta olmak üzere diğer pekiştiriciler kullanılır.

Dar ünlülü kök ya da çekimli kelimelerin üzerine *-am/-em* geldiğinde, kelimenin sonundaki dar ünlü düşer. Mesela, *yağsı hem > yağsı+am > yağşam; ecesi hem > ecesi+em > ecesem* gibi.

Burada bu düşme sürecinin, önce “hem” sözcüğündeki “h-” ünsüzünün düşmesi, daha sonra kök ya da çekimli kelimelerin sonunda bulunan “-ı, -i” dar ünlüler ile *-am/-em* şekline gelen sözcüğün ünlülerinin birleşip diftong oluşturması ve en sonunda da dar ünlülerin düşmesi şeklinde bir gelişim gösterdiği kabul edilebilir. Ancak neticede Türkmen Türkçesinde iki ünlü yan yana geldiğinde ikincil uzunluklar ortaya çıkarken “-am/-em” biçiminin ünlülerden sonraki kullanımında uzunluk ortaya çıkmaz. Şayet uzunluk ortaya çıkmış olsaydı ekleşmiş “-am/-em” varyantlarındaki ünlüler uzun olurdu ve /e/⁶ yerine /ä/ şeklinde yazılırdı.

Dar ünlülü köklerden sonra geldiğinde dar olan ünlü düşer:

-**Yağşam** (< yağsı hem) bir dogan ekeniñiz! “- İyi de bir kardeşmişsiniz!” (SE: 202).

Nähilem (< nähili hem) bolsa, biz tapanımızdan hun tölecek bolmalı. “Her nasıl olursa olsun, biz elde ettiklerimizle kan bedeli ödemeliyiz.” (Gö: 43).

Bularıñ içinden mugallıman, alıman, yazıcam (< yazıcı hem), **artistem çıkar**. “Bunların içinden öğretmen de, âlim de, yazar da, sanatçı da çıkar.” (Gö: 113).

Ol gaygılam (< gaygılı hem) däl, **gorkulam** (< gorkulu hem) däl... “O kaygılı da değil, korkmuş da değil...” (Gö: 176).

Boyu kiçem (< kiçi hem) bolsa, **çağanıñ mertebesi belent**. “Boyu küçük de olsa, çocuğun mertebesi yüksektir.” (Ä: 213).

Özem senden gatı ulam (< ulı hem) däl. “O, senden daha büyük de değil.” (Gö: 224).

Yükleme Hâli Eki Düşer

Türkmen Türkçesinde yükleme hâli eki ünsüzle biten isim kök ve gövdelerinden sonra *-ı/-i*, ünlüyle bitenlerden sonra ise *-nı/-ni* biçimindedir. Yükleme hâli ekinin *-ı/-i* varyantından sonra “hem” geldiğinde önce bu kelimenin başındaki “h-” ünsüzü ve yükleme hâli ekinin *-ı/-i* varyantı *gızı hem > gızam* “kızı da”, *öyi hem > öyem* “evi de” örneklerinde olduğu gibi düşer:⁷

Bu gızam (< gızı hem) zalım bayıñ özi alcakmıka? “Bu kız da zalim bey alacak mı acaba?” (Gö: 66).

Kakasmam (< kakasını hem), **ecesinem** (< ecesini hem) alıp ötä gitdi. “Babasını da, annesini de alıp öteye gitti.” (Gö: 204).

Altınam (< Altını hem), **Bäşimem** (< Bâşimi hem), **Dörtgülmü öldürseñizem bolyar**. “Altın’ı da, Bâşim’i de, Dörtgülmü’yü öldürseniz de olur.” (Gö: 8).

Ol meniñ kakamam (< kakamı hem), **ecemem** (< ecemi hem) tanayar ahırı. “O benim babamı da, annemi de tanıyor neticede.” (Gö: 132).

Başlıgam, Novruzam, Oraz aganam, Nazaram, Nenegülem şayat hökmünde suda çağırdılar. “Müdürü de, Novruz’ı da, Oraz beyi de, Nazar’ı da, Nenegül’i de şahit olarak mahkemeye çağırdılar.” (Gö: 227).

⁶ Türkmen Türkçesinde /e/ ünlüsü birkaç örnek haricinde her zaman kısadır ve uzun biçimde söylenmez. İkincil bir uzunluk ortaya çıktığında /ä/ biçiminde yazılır ve uzun söylenir.

⁷ Türkmen Türkçesinde iki ünlü üst üste geldiğinde ikincil bir telafi uzunluğu ortaya çıkar. Örneğin ünlü ile biten bir isimden sonra yönelme hâli eki geldiğinde kelimenin son ünlüsü ile *+a/+e* yönelme hâli eki birleşir ve ikincil uzunluk oluşur: *kiçi+e > kiçä* (kiçä: “küçüğe”; *Marı+a > Mara* (Mara:) “Marı’ya” gibi. Ancak ünlü ile biten kök ya da çekimli kelimelerden sonra *-am/-em* geldiğinde ikincil uzunluk oluşmaz. Bu durum da, yükleme hâli ekinde olduğu gibi, aslında *-am/-em* biçiminin üzerine geldiği dar ünlülerin düştüğünü gösterir.

Yükleme hâli ekinin *-ni/-ni* varyantından sonra *-am/-em* geldiğinde ise bu varyantın sonundaki ünlü, *dünyäni hem > dünyänem* "dünyayı da", *çağanı hem > çağanam* "çocuğu da" örneklerinde görüldüğü gibi düşer:

Turkmençänem (< *Turkmençäni hem*) *suv yalı bilyä*. "Türkmen Türkçesini de su gibi biliyor." (İkbal: 251).

– *Hudaya şükür, o dünyänem* (< *dünyäni hem*) *görüp geldim! - diydi*. "-Allah'a şükür, o dünyayı da görüp geldim!, dedi." (SE: 213).

Suv üstünde öz doganınam (< *doganını hem*) *öldüryän bar*. "Su için öz kardeşini bile öldüren var." (Gö:86).

Ayna yavaş-yavaşdan elipbiyem, aydım aytmanam (< *aytmanı hem*), *tans etmänem* (< *etmäni hem*) *öörenip başladı*. "Ayna yavaş yavaş alfabeyi de, türkü söylemeyi de, dans etmeyi de öğrenmeye başladı." (Gö: 107).

Nökerleriň iň soňkusnam (< *soňkusını hem*) *gılıçdan geçiryärler*. "Askerlerin en sonuncusunu da kılıçtan geçirirler." (Gö: 173).

Ol häzir Abu Tahırñ özüne näme diyceginem (< *diyceğini hem*) *bilyärdi*. "O artık Abu Tahır'ın kendisine ne diyeceğini de biliyordu." (S: 73).

Yükleme hâli eki almış zamirlerden sonra geldiğinde de yükleme hâli ekinin ünlüsü düşer:

Ol bir habar aytçaga meñzeyärdi, onam (< *onu hem*) *aydıp bilmän, yaydanıp durdı*. "O bir haber vereceğe benziyordu, onu da söylemeye tereddüt etti." (Ä: 84).

Şonam (< *şonu hem*) *kervene goşaysaň... "Onu da kervana dâhil edersin..."* (S: 120).

– *İkimize şonam berseler razı bolaymalıdır*. "İkimize bunu da verseler razı olmalı." (Gö: 36).

İyelik Eki Düşer

Türkmen Türkçesinde teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eki ünsüzle biten isim kök ve gövdelerinden sonra *-i/-i*, ünlüyle bitenlerden sonra ise *-sı/-si* biçimindedir. Yukarıda yükleme hâli ekinde olduğu gibi, 3. şahıs iyelik eklerinin *-i/-i* varyantından sonra "hem" geldiğinde "h" ünsüzü ve 3. şahıs iyelik ekinin *-i/-i* varyantı *yeri hem > yerem* "(onun) yeri de", *malı hem > malam* "(onun) malı da" örneklerinde olduğu gibi düşer:

Yöne yeňleri çermelgi, iki omzam (< *omzu hem*) *yırtık*. "Ancak kolları katlanmış, iki omzu da yırtık." (Gö: 187).

– *Bay aga, munuň guyrugam* (< *guyrugı hem*) *yok-la!"-Beyim, bunun kuyruğu da yok ya!"* (SE: 192).

– *Dogrı, Nurberdiň yerem* (< *yeri hem*), *suvam* (< *suvı hem*) *gitdi*. "- Hakikaten, Nurberdi'nin yeri de, suyu da gitti." (Gö: 153).

Nurmıradıň oğlanlaram, olarıň doganoglanlaram (< *doganoglanları hem*) *bu gün suv nobatları bolanı için obadadılar*. "Nurmırat'ın oğulları da, onların kardeş çocukları da bugün sulama sıraları olduğu için köydeydiler." (Gö: 5).

Akmıradıň ayallaram (< *ayalları hem*), *onun ogullaram* (< *oğulları hem*), *gelinlerem* (< *gelinleri hem*), *İtalmazıň gelinlerem* *oňa iş buyurýarlar*. "Akmırat'ın hanımları da, onun oğulları da, gelinleri de, İtalmaz'ın gelinleri de ona iş buyuruyorlar." (Gö: 121).

Ol garıplarıň malam (< *malı hem*) *yok, iş guralam* (< *guralı hem*). "O garibanların malı da yok, iş aletleri de." (Gö: 186).

Garamtil reňkli balagınıň dızlaram (< *dızları hem*) *yırtık*. "Siyahımsı pantolonunun dizleri de yırtık." (Gö: 187).

Teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eklerinin *-i/-i* varyantında olduğu gibi, "-am/-em" biçimi *-sı/-si* varyantından sonra geldiğinde de *-sı/-si* ekinin ünlüsü aynı gelişim sürecini gösterir ve *ecesi*

hem > ecesem “(onun) annesi de”, *babası hem > babasam* “(onun) dedesi de” örneklerinde olduğu gibi düşer:

Onuñ kellesem (< *kellesi hem*) *bar yalı-la!* “Onun başı da var gibi!” (SE: 283).

Öz *babasam* (< *babası hem*) *köne arapça yazılan dessorları okap bilyän eken.* “Dedesi de eski Arapça yazılmış destanları okuyabiliyormuş.” (Gö: 84).

Bu oğlanıñ okayışına babasam (< *babası hem*) *begenyär.* “Bu oğlanın okumasından dedesi de memnun.” (Gö: 74).

Onuñ bilim derecesem (< *derecesi hem*), *soraqlara beryän cogaplaram Mercanovıñ gövniüne yaran bolmağa çemeli.* “Onun bilim derecesi de, sorulara verdiği cevapları da Mercanov’un gönlüne dokunacak şekildeydi.” (Gö: 202).

Fiil Çekim Eklerinin Son Ünlüsü Düşer

Son sesi dar ünlü olan *-dı/-di* görülen geçmiş zaman eki ve *-malı/-meli* gereklilik kipi ekinden sonra “hem”den gramatikalleşen “-am/-em” biçimi geldiğinde de, yükleme hâli ve 3. şahıs iyelik ekinden sonra ortaya çıkan gelişim süreci gerçekleşir ve eklerin dar olan son ünlüsü düşer:

Duydansız bir bakışda mahmalı yüzüne çekdem (< *çekdi hem*), *şol halatda meniñ aklımı başımdan aldı.* “Ani bir hareketle örtüyü yüzüne çekti de, bu hâlde bile benim aklımı başımdan aldı.” (İkbal: 129).

— *Ahurı bir gün bilmelem-ä* (*bilmeli hem-ä*) *bolarlar. Nice sarı onu gizläp saklayacak? “- Sonunda bir gün öğrenecekler ya. Ne zamana kadar onu gizleyip saklayacak?”* (Gül: 297).

Tonlulaşma

Türkmen Türkçesinde “hem” bağlacının /ç, k, p, t/ tonsuz ünsüzleriyle biten kelimelerden sonra eklenmiş *-am/-em* biçiminin gelmesi tonlulaşma olayına da sebep olur ve bu tonsuz ünsüzler /c, g, b, d/ tonlu seslerine döner.

ç > c

Onuñ bilindäki altın gınlı gılıcam (*gılıç hem*) *görnüp başlayar.* “Onun belindeki altın kınlı kılıç da görünmeye başlar.” (Gö: 172).

Emma yaraqsızdılar ahurı, hatda gılıcam (*gılıç hem*) *billerinde dälädi.* “Ancak silahsızlardı, hatta kılıç bile bellerinde değildi.” (PE: 524)

k > g

— *Şu matadan köynegem, balagam tikseñiz bolar.. “- Bu kumaştan gömlek de, pantolon da dikebilirsiniz..”* (Gö: 135).

- Men häzir çöregem getirerin... “-Ben şimdi ekmek de getiririm..” (S: 221).

Yöne, bu pursat çadırıñ içinde uçup yören siñegem yokdı. “Ancak, o esnada çadırın içinde uçan sinek de yoktu.” (S: 280).

Seni dinlemegem islämok. “Seni dinlemek de istemiyorum.” (BP: 81).

Mugallım yerinde yogam eken-dä, mekdep yerinde dur ahırım. “Öğretmen yerinde yok da, okul yerinde duruyor neticede.” (Ä: 117).

p > b

Äl-ayt, adamlarda insabam galmandır. “Ahh, insanlarda insaf da kalmamış.” (Ä: 70).

Bu yoldan bayam geçdi, garıbam, garram geçdi, yaşam. “Bu yoldan zengin de geçti, yoksul da, ihtiyar da geçti, genç de.” (Gö: 176).

— *Tiz vagtda öz dilimizde kitabam bolar, aydımam diydi.* “- Tez vakitte kendi dilimizde kitap da olur, şarkı da dedi.” (Gö: 117).

t > d

Ol **yigidem** meni gördi öydyän... “O yiğit de beni gördü sanırım...” (Gö: 12).

Şol **pursadam** yabıñ rayşındakı iki cübiüt ayakgaba gözi kaklışdı. “O esnada da kanalın kıyısındaki iki çift ayakkabıya gözü takıldı.” (Ä: 86).

Tonlulaşma ses olaylarından en tipik olanı ise *-Ip* zarf-fiil ekinden sonraki kullanımudur. *-am/-em* biçimi zarf-fiil ekinden sonra çok sık gelir ve geldiğinde /p/ ünsüzü tonlularak /b/'ye döner:

Ol **okabam** bilyär, **yazıbam**. “O okuya da bilir, yaza da bilir.” (Ä: 72).

Onu az **görübem** ağılda duran işşekleriñ birini soydurmakçı boldı. “Onu biraz görüp de ağılda duran işşeklerden birini kestirmek istedi.” (Ä: 76).

Elbetde, onuñ öyünde-de uklanardam, **iylibem**-içilerdi. “Elbette, onun evinde uyunurdu da, yenilip içilirdi de.” (GB: 5).

– Biz **gezibem** gördük, **göçübem** gördük, hiç yerde özümüzizinkiden govy yurt görmedik. “-Biz gezip de gördük, göç edip de gördük, hiçbir yerde kendimizinkinden iyi yurt görmedik.” (SE: 264).

h. Yalancı Eşdeğerlilik

Türkmen Türkçesindeki “hem” bağlacının *-am/-em* biçiminde kullanımının en tipik özelliklerinden biri de kelimelere ekleşmiş şekilde bitişik yazıldığında bazen yalancı eşdeğerliliğe sebep olmasıdır.

Mesela, *senem* “I. Put; II. Sevgili” (TS 2016: 281) hem müstakil bir kelime hem de *sen* şahıs zamiri üzerine “hem” bağlacının gelip *sen hem > senem* gelişimi göstermiş şekil olabilir:

Badam gabak, alma yanak // Bir zıba senem islärin “Badem göz, elma yanak // Bir güzel sevgili isterim” (Mahdumkulu) (TS 2016: 281).

– *Bay ağa, senem* (< *sen hem*) *şolardan*. “-Bey, sen de onlardansın.” (SE: 147).

Bir başka örnekte *bala* “evlat, çocuk” sözcüğünün teklik 1. şahıs iyelik eki almış *balam* şekliyle, *bal* kelimesinin “-am/em” biçimini almış *balam* şekli benzeşerek yalancı eşdeğerlilik ortaya çıkar:

– *Vah, balam* (*bala+m*), *kakañ sana kän garaşandır!* “-Ahh, evladım, baban sana çok bakınmıştır.” (SE: 125).

– *Maña canam gerek, balam* (< *bal hem*). “-Bana can da gerek, bal da.” (SE: 281).

Aynı şekilde *baş* “baş, kişi, birey vs.” kelimesinin “hem” bağlacını almış *başam* biçimi, *başam* (*barmak*) “başparmak” kelimesi ile benzeşir ve yalancı eşdeğer olarak karşımıza çıkar:

– *Hava, oğlanıñ derman eder yalı iç kesel-ä yok — diyip, bir barmağımı yumdu.* – *Melhem eder yalı görnüp duran başam* (< *baş hem*) *yok — diyip, ikinci barmağımı yumdu.* “-Evet, oğlanın tedavi edilebilecek gibi bir iç hastalığı da yok, deyip bir parmağını yumdu. – İlaç yapabilecek gibi görünen kişi de yok, deyip ikinci parmağını yumdu.” (SE: 68).

Yay atyan esger sag eliniñ başam barmağımı mudama goramalıdı. “Yay çeken asker sağ elinin özellikle başparmağını daima korumalıydı.” (S: 46).

Şu örnekte geçen *yaşam* (< *yaş hem*) “genç de” kullanımının Türkiye Türkçesindeki *yaşam* kelimesi ile bir ilgisi yoktur: – *Yaşam bolsa zıyanı yok, gan ucundan alnan düşman çagasıdır.* “- Genç de olsa zıyanı yok, kan bedeli karşılığında alınmış düşman çocuğudur.” (Gö: 60).

Bazen de ortaya çıkan ses olayları yalancı eşdeğerlilik yaratabilir. Örneğin, Türkmen Türkçesindeki *senem* kullanımı hem *sen* zamirinin yalın hâldeki (*senem* < *sen hem*) hem de yükleme hâlindeki çekimli şekil üzerine *-am/-em* almış biçim olabilir (*senem* < *seni hem*). Diğer bir ifade ile *senem* “1. sen de, 2. seni de”; *sizem* “1. siz de, 2. sizi de” gibi örnekler iki anlama gelen kullanımlardır:

– *Senem* (< *sen hem*) *şu yerdecik galay!* – *diyipdir-de, direge bağlapdır.* “- *Sen de burada kal, demiş ve direğe bağlamış.*” (SE: 279).

Men senem (< *seni hem*) *gatı haladım.* “Ben seni de çok beğendim.” (Ä: 59).

Şonuñ üçin sizem (< *siz de*) *olara bet doga ediñ!* “Bu yüzden siz de onlara beddua edin! (Gö: 180).

– *Zaman, mollañız sizem* (< *sizi hem*) *uryamı?* “- Zaman⁸, mollarız sizi de döver mi?” (SE: 59)⁹.

1. Pekiştirme Fonksiyonuyla Bir Enklitik Olarak Kullanımı

Giriş bölümünde de belirtildiği üzere “hem” sözcüğünün *-am / -em* biçimi Türkmen Türkçesinde pekiştirme fonksiyonunda da kullanılır. Dikkate değer biçimde *-em* biçimi *hem* bağlacının üzerine de gelebilir ve böylece anlamı pekiştirmek için *hemem* şekli ortaya çıkar:

Bar-da çağaları ogşa, hemem (< *hem hem*) *olara meniñ tiz barcağımı ayt.* “Git de çocukları okşa, hem de benim tez geleceğimi söyle.” (BP: 203).

- *Hem söyyän, hemem... hemem yigrenyän..* “-Hem seviyorsun, hem de... hem de nefret ediyorsun..” (BP:179).

Yöne yüzünde biricigem yığırt yokdı. “Ancak yüzünde bir tane bile kırışık yoktu.” (BP: 11).

Men han däl, eciziñem ecizi. “Ben han değil, âcizin de âcizi.” (BP:181).

Meniñ mazarımıñ başında daşam goymağın. Gerek däl. “Benim mezarımın başına taş bile koymayın. Gerekmez.” (BP:177).

Mahmıda ol yeri hökmanam dälđi. “Mahmut için orası zorunlu da değildi.” (S: 207).

– *Govı edyän, oglum! Senden tamamam şeyledir.* “-İyi ediyorsun, oglum! Senden tam da bu beklenir.” (Ä: 215).

i. Diğer Enklitiklerle Kullanımı

Bazen de *-am / -em* biçimi üzerine anlamı daha da pekiştirmek için bir başka enklitik (ovnuk bölek) gelebilir. Bu durumda *-am/-em'*den sonra araya kısa bir çizgi (-) çekilir ve çizgiden sonra pekiştirici parçacık eklenir. Böylece iki pekiştirici unsur üst üste gelerek bir nevi pekiştirici yığılması ortaya çıkar. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki *-am/-em* biçimi eklendiği *eysem, diyseñem* gibi bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak kalır ve pekiştirme işlevi zayıfladığı için bir başka pekiştiriciye ihtiyaç duyulur. Sonuç olarak da *eysem-de, diyseñem-ä* şeklindeki kullanımlar ortaya çıkar.

Eysem-de bolsa, Çerkez öz beynisini hovsala aldırmadı. “Öyle de olsa, Çerkez endişelenmedi.” (SE: 113).

– *Diyseñem-ä, Sövdör kaka, şu hayvanıñ eñki ağıpdır.* “- Desenize, Sövdör baba, bu hayvanın yavrusu düşmüş.” (Ä: 68).

– *Orazsoltan, menem-ä siziñ abraylı yeriñize şarikdirin.* “- Orazsoltan, ben de sizin saygın yerinize ortağım.” (İkbal: 28).

Iñ bärkisi, onuñ bilen tanşam-a däl. “En berideki, onunla tanıdık da değil.” (Ä: 197).

⁸ Kişi ismi.

⁹ Yalancı eşdeğerliliğe sebep olabilecek bu durumlarda vurgu farkı vardır. Mesela yazılışları aynı olan: *olam* “Olam (boy ismi)” – *olam* < *ol hem* “o da”; *başam* “başparmak” – *başam* < *baş hem* “baş da, kişi de”; *kelem* “lahana, kelem” – *kelem* < *kel hem* “kel de”; *üçem* “1. üçüz (çocuk, yavru), 2. aşık kemiği ile oynanan bir oyun adı” – *üçem* < *üçi hem* “üçü de”; *egrem* “eğri, eğik, bükük” – *egrem* (bolsa) < *egri hem* “eğri de (olsa)” gibi örneklerdeki ilk sırada gösterilen kelimelerin sonunda bulunan *-am/-em* seslerinin bulunduğu son hece vurgulu iken, ikinci sırada gösterilen örneklerdeki “hem” bağlacının kısalması ve ekleşmiş şekli olan *-am/-em* biçimi ise vurgusuzdur (Nurmuhammedov 2012: 105).

– Äy, Motduk, ol don senin **dızıñdanam-a** bolcak däl! “- Ey, Motduk, o elbise senin dizinden bile girmez.” (Gö: 21).

– Nazarıñ baş yaşar **erkegem-ä** gatı govı eken. “- Nazar’ın beş yaşındaki erkek çocuğu da oldukça iyiymiş.” (Gö: 60).

– **Novruzam-a** okuva gidipdir. “- Novruz bile okula gidiyor.” (Gö: 128).

– Hey, yaşı kesilen! Sen indi meni **öldürcegem-ov!** “-Hey, kahrolası! Sen şimdi beni öldüreceksin öyle mi he!” (SE: 244).

– **Senem-ä** kolhozın işini edyän? “- Sen de mi kolhozun işini yapıyorsun?” (Gül: 48).

Edil şu vaqt Derya **ikimizem-ä** özümiziñ erkinlikde, açık saçığıç başında oturanımıza dolı inanıp bilemzok. “Tam o an Derya ile rahat rahat sofrada oturmamıza ikimiz de inanamadık.” (On: 5).

j. Zarflar, Edatlar ve Bağlaçlarla Kullanımı

Türkmen Türkçesindeki “hem” bağlacının -am/-em biçimindeki en tipik kullanımı zarflar, edatlar ve bağlaçlarla kullanımındır. Oldukça yaygın olan bu kullanımları neticesinde özellikle cümle bağlayıcısı görevinde kalıplaşmış olarak âdeta yeni kelime türetir.

Aşağıda gösterilen *yogsam*, *eysem* gibi pek çok örneği olan kullanımlar artık kalıplaşmış olarak türemiş kelime biçimini almış ve sözlüklerde de madde başı olmuştur. Bu *yogsam*, *eysem* gibi kullanımların yeni kelime hüviyeti kazanması neticesinde, bu tür kelimelerin üzerine de tekrar -am/-em biçiminin gelmesiyle *yogsamam* gibi kullanımlar ortaya çıkmıştır.

Oldukça önemli olan bu tipik kullanımlar ve örnekleri aşağıda alfabetik sıraya göre verilmiştir¹⁰:

ahıram

(< ahır hem) “sonra da, sonunda da”

Ahıram necis düşman merkini aldı. “Sonra da alçak düşman karşılığını aldı.” (Gül: 331).

Ahıram onu urup, özünden giderip taşladılar. “Sonra da ona vurup, kendilerinden uzaklaştırdılar.” (Gül: 83).

Ahıram yadap uklap galdı. “Sonunda da yorulup uyuya kaldı.” (BP: 154).

ayratnam

(< ayratın hem) “özellikle de, bilhassa da”

Ol oglunıñ başarnıgına, zehinine, **ayratnam** tutan yerliligine guvanyardı. “O oğlunun başarısı, zekâsı, bilhassa da yetenekli olması ile gurur duyuyordu.” (Ä: 238).

Ayratnam derya boylarında muña üns berdiler. “Özellikle de ırmak boylarında buna dikkat ettiler.” (Ä: 183).

Ayratnam, ekcek tohumunıñ hiline üns bererdi. “Özellikle de, ekeceği tohumun türüne dikkat ederdi.” (Ä: 62).

belkem

(< belki hem) “belki de”

– Onyança., **belkem**, şu yıl uruş gutarar. “- O zamana kadar, belki de, o yıl savaş biter.” (SE: 39).

¹⁰ Burada şunu ifade etmek gerekir ki “hem”den gelişen ve ekleşmiş “-am/-em” şeklini üzerine alan kelimelerin, *ayratnam* (BP: 78), *ayratın hem* (BP: 45) örneğinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde “hem” ile de kullanımına devam edilmektedir. Ayrıca, *hasam* yerine *has hem* kullanılabildiği gibi aynı manada *has-da* (S: 45) biçimleri de kullanılabilir.

Arslan beg bolan bolsa ol, belkem, selcuk atlılarını güyci iki esse köp düşmanıñ üstüne gündiz sürmese-de sürmezdi. "Arslan bey olmuş olsa, belki de, Selçuklu atlarını gücü iki misli çok olan düşmanın üzerine gündüz sürmeyebilirdi." (S: 35).

Belkem, egnindäki örtencäñ könelerdir. "Belki de, sırtındaki örtü eskimiştir." (BP: 145).

Şu yerde, belkem onun dostları bardır. "Orada, belki de onun dostları vardır." (BP: 164).

bilenem

(< bilen hem) "ile de, -la/-le de"

Mıhmanlar mugallımlar bilenem, kızlar bilenem hoşlaşıp gitdiler. "Misafirler öğretmenlerle de, kızlarla da vedalaşıp gittiler." (Gö: 113).

Nazar pülvanların üçüsi bilenem düşüdü. "Nazar pehlivanların üçüyle de karşılaştı." (Gö: 39).

Edil şunun yalı soraglar bilenem özümi horlap yörmezdim. "Bu tür sorularla da kendimi zorlamazdım." (BP: 116).

birdenem

(< birden hem) "birden bire, aniden"

Birdenem asman ähli suvunu döken yalı, dünyanı suv-sil edip, çabga geldi... "Birden bire gökyüzü tüm suyunu boşaltır gibi, yeryüzünü sel aldı, sağanak boşandı..." (Ä: 9).

Birdenem Ayna bilen Gitca yadına düşdi. "Aniden Ayna ile Gitca aklına geldi." (Gö: 85).

Birdenem ol düybünden nâtanış ses eşitti. "Birden bire o yanında tanıdık olmayan bir ses işitti." (BP: 154).

dagam

(< dağı hem) "dahi de, daha da, bile, da/de"

Adam dagam däl! "İnsan bile değil!" (Ä: 132).

Häzir "Onuñ yaşı togsandan dagam añırdadır" diyyärler. "Şu an "Onun yaşı doksandan daha da fazla", diyorlar." (Ä: 123).

Begenç mugallım dagam bärden salam berip bardı. "Begenç öğretmen de öteden selam verip gitti." (Gö: 146).

derrevem

(< derrev hem) "derhal de, hemen de"

Şirin Aynanıñ köynegini biçdi, derrevem tikmäge oturdu. "Şirin Ayna'nın gömleğini kesti, hemen de dikmeye başladı." (Gö: 32).

diyseñem/ diyseñizem

(< diyseñ hem / diyseñiz hem) "desene, desen de, denilse de, desenize"

– *Diyseñem, Doyduk ece, göz-ä biziñ sığırımıza meñzeyär. "-Desene, Doyduk Hanım, göz de bizim sığırımıza benziyor." (SE: 206).*

Oña bir vaka sebüp boldı diyseñem bolcak. "Buna bir olay sebep oldu desen de olur." (Ä: 42).

– *Diyseñizem, bir yerde Añkar bar bolsa — şu şoldur! "-Desenize, bir yerde Añkar varsa, o budur!" (SE: 155).*

dogrudanam

(< dogrudan hem) "gerçekten de, hakikaten de"

Arslan beg, dogrudanam, dağın arslanıdı. "Arslan bey, gerçekten de, dağın aslanıydı." (S: 61).

Dogrudanam, depäniñ yeñse yüziünde üstüni çäge basan iki sanı adam suduru mese-mälüm gömüp

durdu. “Hakikaten de, tepenin arka yüzünde üstündekileri kenara bırakmış iki kişi, siluet olarak görünen bir şeyi defnediyordu.” (S: 7).

Dogrudanam, tutuş guburuñ üstünede ak gülün yaprakları seçelenip yatırdı. “Gerçekten de, tüm mezarın üstüne beyaz gül yaprakları saçılmıştı.” (BP: 174).

entegem / enteklerem

(< entek hem) “şimdi de, şu anda da, hâlâ da; şimdilerde de”

Entegem, bu setirler şu garrınıñ hakıdasyna berk çümüp galıpdır. “Şu anda da, o satırlar bu ihtiyarın hafızasına iyice kazınıp kalmıştı.” (S: 225).

Entegem gözlerini yeñsesine dikip oturan Bilal hoca pessayça dillendi.. “Şimdi de arkaya doğru gözlerini diken Bilal bey yavaşça konuştu..” (S: 131).

Yağı çapan obanıñ ahı-nalası *entegem* köşeşmändi. “Düşmanın yağmaladığı köyün feryadı hâlâ da dinmedi.” (S: 35).

- Sen *enteklerem* meniñ düüşüme giriyäñ. “- Sen şimdilerde de benim düşüme giriyorsun.” (BP: 191).

esasanam

(< esasan hem) “esasen de, aslında da”

Esasanam, direktoriñ göz önünde tutan zadı – bu çağalarıñ günde iñ bolmanda bir yola gızgın nahardan doymagıdı. “Aslında, müdürün göz önünde tuttuğu şey, bu çocukların günde en azından bir defa sıcak yemeğe doymasıydı.” (Ä: 208).

eysem

(< eyle ise hem) “öyleyse, o hâlde”

– Men *eysem* bularsız nähili mekdebe gideyin? “ – Ben o hâlde bunlarsız nasıl okula gideyim?” (SE: 22).

– *Eysem*, iki barmak kağızıñızam gısganyarsıñız-da? “- Öyleyse, iki parça kâğıdınızı da kıskanıyorsunuz galiba? (SE: 42).

Eysem, munda ayratın bir mamı bar dälmi? “O hâlde, bunda özel bir anlam var değil mi?” (Ä: 205).

gaytam

(< gayta hem) “aksine, tersine”

Seniñ gözden döken yaşlarıña gıylcak yürek yokdur, *gaytam*, şatlanıp gülcekler köpdür.. “Senin gözünden akan yaşlara üzülecek yürek yoktur, aksine, mutlu olup gülecekler çoktur..” (İkbal: 262).

İndi barıp: “Günäsini geç” diysem, ol bir cmlıdır, *gaytam*, odunu ölçeräyermikäm diyyän. “Şimdi gidip: “Affet” desem, o kızgındır, tersine, öfkesini artırır mıyım acaba.” (İkbal: 338).

Berdä kädisini bermeyärdi; *gaytam*, Berdiniñ dolu kädisini hernä özi äkidip, süydüni gazana boşadıp gelyärdi. “Berdı’ye kabağını vermiyordu; aksine, Berdı’nin dolu kabağını her nasılsa kendisi alıp, sütünü kazana boşaltıp geliyordu.” (İkbal: 9).

Gaytam, onu hem atasınıñ ayıbını yaşırmak maksadı bilen... “Aksine, onu da babasının suçunu gizlemek maksadıyla...” (İkbal: 171).

gezegem

(< gezek hem) “defa da, kez de, kez bile”

Bu gezegem şöyle boldı. "Bu defa da öyle oldu." (S: 237).

Ine, bu gezegem ol äpet kepcebaş bolup, Çağrı begiñ alnından çıkdı. "İşte, bu defa da o büyük çiban olarak, Çağrı beyin alnından çıktı." (S: 65).

Güllerimi bir görsedim, birce gezegem bolsa. "Çiçeklerimi bir görseydim, bir kez bile olsa." (BP: 171).

gımansagam

(< gımansak hem) "maalesef, üzülsek de"

– *Yöne, gımansagam, Berdimuhamet mollumu bizden alacaklar. "–Ancak, maalesef, Berdimuhamet mollayı bizden alacaklar." (Ä: 124).*

hakikatdanam

(< hakikatdan hem) "hakikaten de, gerçekten de"

Hakikatdanam, bu parhlılık nāmāniñ neticesinde yüze çıkyarka?.. "Gerçekten de, acaba bu farklılık neyin neticesinde ortaya çıkıyor ki?" (Ä: 232).

Munuñ özi hakikatdanam şeyledi. "Bunun aslı hakikaten de böyleydi." (Ä: 183).

– *Bä, hakikatdanam, öz-ü Mapbak veli, munuñ kellesi kimkä? "– Aa, hakikaten de, kendisi Mapbak; ancak, bunun başı kim ki?" (SE: 211).*

hasam

(< has hem) "oldukça, çok, çok da, gayet de"

Gelceğiniz hasam acayıp bolar – diydi... "Geleceğiniz çok da mükemmel olur, dedi" (Ä: 156).

Baytaliñ halı hasam teñleşdi. "Kısağın durumu oldukça kötüydü." (Ä: 24).

Şonda Ayna hasam gorkdı. "Bunun üzerine Ayna çok korktu." (Gö: 132).

Soltanıñ hovlası hasam artdı. "Sultanın endişesi oldukça arttı." (Gül: 38).

haysam

(< haysı hem) "hangisi, hangisi olursa olsun, her birisi de"

Her haysam hökman özüne baha beryardı. "Her biri de mecburen kendisine değer veriyordu." (Gül: 168).

Haysam bolsa birini Annalı cana ber... – diyip, ulı ayalı yalbardı. "Büyük hanımı: -Hangisi olursa olsun birini Annalı'ya ver..., diye yalvardı." (Gö: 61).

hâlem

(< hâli hem) "şu an da, şimdi de, şimdi ise, hâlâ da"

Hâli hem bir pille ey adem oğlu " Şimdi ise öyle bir zaman ki ey insanoğlu" (Biray 1992: 114).

– *Aydanıñız nāme, sürüci hâlem daşardamı? "–Ne diyorsunuz, şoför hâlâ da dışarıda mı?" (BP: 84).*

hâzirem

(< hâzir hem) "şimdi de, şu anda da"

Inha, hâzirem birnäçe vaqt bāri at üstünde gezip yörşümdir. "İşte, şu anda da bir süreden beri at üstünde dolaşıyorum." (İkbal: 343).

Hâzirem baylar menşeviklere kömek bermäge adam yıgnayarmış. "Şu anda da beyler azınlıklara yardım etmek için adam topluyormuş." (Gö: 37).

Şol aşşamdan bāri ençeme yıllar geçdi. Sazandanıñ çalan acayıp mukamları hâli-hâzirem kalbında çoşturıp dur. "O aşşamdan beri çok yıllar geçti. Sanatçının çaldığı muhteşem ezgiler şimdi de

kalbini coşturuyor." (BP: 131).

henizem

(< heniz hem) "henüz, hâlâ da, hâlâ, daha"

Yatanlarıň birnäçesinde henizem dirilik alamatı bardı. "Yatanların birkaçında hâlâ yaşam belirtisi vardı." (GB: 26).

Yöne ol içerik girmäge meýil etmedi, henizem diňmedik yağşa-da bakmadı. "Ancak o içeriye girmek istemedi, henüz sonlanmamış olan eğlenceye de bakmadı." (Ä: 9).

Nazarıň sađ eli henizem yektayınıň çep goltugında... "Nazar'ın sađ eli hâlâ entarisinin sol koltuğunda..." (Gö: 17).

heyem¹¹

(< hey hem) "hemen, hem de, aslında, esasen"

Soltan yüz berende-de, heyem beydip yüzün düşäymek bolarmı... "Sultan yüz verdiğinde, hemen böyle surat asmak uygun olur mu..." (S: 282).

Heyem üstünden ötüp, ol adamı görmän gitmek bolarmı?! "Hem de önünden geçip, o adamı görmeden gidilir mi?!" (S: 180).

Heyem, selcuk begi gamçınıň bir oynunu görkezmän söze başlarmı diysene... "Aslında, Selçuklu beyi bir kamçı oyunu göstermeden söze başlar mı söylesene..." (S: 32).

Heyem bir ulı adamı yabısını ürküzcek bolarlarmı. "Hem de bir büyük kişinin atını ürkütmeye kalkarlar mı?" (Gül: 43).

indem

(< indi hem) "yeniden, tekrar, şimdi de, şimdi ise, artık, bir daha da, hâlâ da"

Olar muňa öň-ä yitirip, indem tapan yalı bolup ıhlas edýärdiler. "Onlar buna, önce kaybedip sonra da bulmuş gibi seviyorlardı." (Ä: 142).

İndem, yör, yaşulınıň yanına baralı, onu köp garaşdurmak gelişsiz. "Şimdi ise, haydi, ihtiyarın yanına gidelim, onu çok bekletmek yakışık almaz." (Ä: 107).

İndem uzak vađt bäri habar tutyan yok. "Hâlâ da uzun zamandan beri haber alan yok." (Ä: 27).

- Gülruh, seni men ilki görenimde söydüm. İndem men senden el çekmen. "- Gülruh, seni ilk görüşümde sevdim. Artık ben senden vazgeçmem." (BP: 179).

megerem

(< meger hem) "meğer, meğerse, ihtimal, galiba, muhtemelen, muhtemelen de"

Bagır hacıp, megerem, serkerdeleriň birini öldüripdi. "Elçi Bagır, meğerse, askerlerden birini öldürmüş." (S: 170).

Megerem, bu yerleriň ayratın özüne çekçilik güyci, gudratı bar bolmalı. "Galiba, buraların kendine has çekici bir gücü, kudreti olmalı." (Ä: 59).

Megerem, öz sandığını tanaydı öydyän. "Muhtemelen, kendi sandığını tanıdı." (S: 203).

Kempir, megerem, ağır ukudadı. "İhtiyar kadın, muhtemelen, ağır bir uykudaydı." (S: 90).

meselem

(< mesel hem// < mesela hem) "mesela, örneğin"

Meselem, inha men. "Örneğin, işte ben." (Ä: 182).

¹¹ Türkmen Türkçesinde "heyem" kullanımı konusunda daha detaylı bilgi için Nergis BİRAY'ın, *Türkmen Türkçesinde Kuvoetlendirme İşlevli Dil Birimleri: "hi, hi-de, hiy, hiy-de, hey, hey-de, heyem"* başlıklı çalışmasına bakılabilir (Biray 2015b).

– *Meselem, onuñ gurluşı nähili? “- Mesela, onun yapısı nasıl?”* (SE: 22).

onsoñam

(< onsoñ hem) “ondan sonra da, bundan sonra da, ayrıca da, üstelik de”

Onsoñam sen hiç zadı alada etmegin. “Bundan sonra da sen hiçbir şey için zahmet etme.” (Ä: 96).

Onsoñam her kime içiñem döküp bolanokdı. “Ayrıca da herkese içini dökemezsin.” (Ä: 59).

Onsoñam, galanıñ içinden oña iñ gerekli adam häkim dälđi. “Üstelik de, kalenin içinde onun için en gerekli kişi hekim değildi.” (S: 92).

ovalam

(< oval hem) “evvel de, önce de”

Ovalam ol bağıtgara kızlarıñ horlanıp yörüşüne, öz doganlarınıñ elinden yer-suvunu aldırıp... “Önce de o talihsiz kızların horlanmasına, kendi kardeşlerinin elinden yerlerini aldırıp...” (Gö: 77).

ozalam

(< ozal hem) “çok önceden beri, önceden de, evvelden de”

Meniñ ozalam şu dünyäde azarım gıt däl, yüküm gatı ağır. “Benim çok önceden beri bu dünyada sıkıntım az değil, yüküm çok ağır.” (İkbal: 337).

– *Men ozalam gice galdım. “-Ben önceden de geç kaldım.”* (Gül: 70).

Onuñ Aşgabatda yörıte okuvı gutarıp, şu oba iberilendiginı, ozalam öz obasında özbaşdak çağa okadandığını yatlatdı. “Onun Aşgabat’ta özel okulu bitirip, bu köye gönderildiğini, evvelden de köy okulunda tek başına çocuk okuttuğunu anımsadı.” (Ä: 101).

sebäpdenem

(< sebäpden hem) “sebeple de, nedenle de”

Ol sebäpdenem men siziñ Bekmırat baylar bilen bir obadandığıñız bilmändirin. “Bu sebeple de ben sizin Bekmırat beyler ile aynı köyden olduğunuzu anlamamışım.” (İkbal: 267).

Şol sebäpdenem ol dört-baş yıllap öz mekdebini yapmalı boldı. “Bu nedenle de o, dört beş yıl içinde kendi okulunu yapmaya karar verdi.” (Ä: 62).

soñam

(< soñ hem) “sonra da”

Ondan her hayısı bir kâse iyip, soñam çay içmäge başladılar. “Ondan herbiri bir kâse yiyip, sonra da çay içmeye başladılar.” (Gö: 15).

Soñam ağıtığınıñ elinden tutup, öyüne dolandı. “Sonra da torununun elinden tutup, evine döndü.” (Ä: 35).

Izlar yola düşdi. Ol yolam buları demiryoluñ duralgasına alıp bardı, soñam yitdi. “İzler yola indi. O yol da bunları demiryolu durağına ulaştırdı, sonra da kayboldu.” (Gö: 98).

şeydibem

(< şeyle edip hem) “böylece, böylece de, bu şekilde de”

Şeydibem, bu ulı goşun öz gabrını özi gazıpdır. “Böylece de, bu büyük ordu kendi mezarını kendisi kazmış.” (S: 264).

Şeydibem, mekdebiñ yanında çagalar yaslisi hem-de bağı açıldı. “Böylece, okulun yanında çocuk kreşi ve anaokulu açıldı.” (Ä: 151).

Şeydibem, iki yürek biri-birine ısınışdı. “Bu şekilde de, iki kalp birbirine ısındı.” (BP: 140).

Şeydibem, danalığa yetişdi. "Böylece, âlimlik derecesine ulaştı." (BP: 182).

tasdanam

(< tasdan hem) "gerçekten de, hakikaten de, neredeyse, tam da"

Tasdan meniň yüregimi yarıpdıñız! "Gerçekten de yüreğimi sızlattınız." (SE: 202).

Yigitler äpet çınarıň kölegesinde toy gurup oturışlarına tasdanam cülgäniň çetinden giren duşman goşununa üstüni basdırıpdılar. "Delikanlılar büyük çınarın gölgesinde eğlenirken neredeyse vadinin kıyısından gelen düşman askeri tarafından baskına uğratılacaklardı." (S: 109).

Ol tasdanam şu niyet bilen atını öňe debişiläpdi. "Otam da bu niyetle atını öne sürdü." (S: 172).

taydanam

(< taydan hem) "açıdan da, bakımdan, yönden"

Ana, şo taydanam suv yalı akıp yatan çägeli uç-gıraksız çöl başlanyardı. "İşte, şu taraftan da su gibi akan kumlu uçsuz bucaksız çöl başlıyordu." (Ä: 63).

üçinem

(< üçin hem) "için de, bu yüzden de"

Munuň üçinem Hudaya şükür etmeli... "Bunun için de Allah'a şükretmeli..." (Ä: 194).

- Bu meniň üçinem govı bolar. "- Bu benim için de iyi olur." (Ä: 133).

Şonuň üçinem meni goyber! "Bu yüzden de beni bırak" (BP: 146).

Mertebä layık insan bolmak üçinem yola düşüpsin. "Mertebeye layık insan olmak için de yola düşmüşsün." (BP: 153).

yalam

(< yalı hem) "gibi, gibi de, sanki"

Doğrusunu aytsam, hanım, selcerer yalam däl. "Doğrusunu söylersem, sultanım, fark edilir gibi de değil." (SE: 105).

Hemmesiniň diyen yalam egin-eşiği sıyrılgıdı. "Neredeyse hepsinin de elbiseleri çalınmıştı." (GB: 25).

yogsam

(< yok ise hem) "yoksa, değilse, aksi takdirde"

- Tüveleme diy, hanım, yogsam, birden gözüň degäyimesin? "-Maşallah de, sultanım, aksi takdirde, birden nazarın değerir ha?" (SE: 9).

Yogsam, bu onuň yörte saylap alan adamlaram däl-dä. "Yoksa, bu sadece onun seçtiği kişilerden biri de değildi ya." (Ä: 188).

"Vah gurbum yetenok, yogsam-a yene bir ayal alaymalı veli.." "Ah gücüm yetmiyor, yoksa başka bir hanım almalı ancak.." (Gö: 4).

yogsamam

(< yogsam hem) "yoksa da, değilse de, aksi takdirde de"

Yogsamam, traktordan çıkan adam-da Amandan arassa däl-di, onuň hem köyneginiň egni yırtıktı. "Yoksa, traktörden çıkan kişi de Aman'dan temiz değildi, onun da gömleğinin omzu yırtıktı." (SE: 18).

Yogsamam, şeyle bolmasaň, keramata eye bolaymak aňsat däl-dir. "Aksi takdirde, böyle olmazsan,

keramete sahip olmak kolay değildir." (İkbal: 287).

Sonuç

1. Türkmen Türkçesindeki "hem" sözcüğünün işlevleri ve kullanımı oldukça tipiktir. Türkmen Türkçesindeki tipik kullanımlarıyla dikkat çeken "hem" üzerine daha önce Salan (2011), Çevik Şavk (2003) gibi araştırmacılar tarafından özellikle işlevlerinin incelendiği müstakil çalışmalar yapılmıştır. Biray (2015a) da Türkmen Türkçesindeki "ovnuk bölekler" (pekiştiriciler) üzerine yaptığı genel çalışmada "hem" sözcüğünün de pekiştirme görevini örneklerle değerlendirmiştir.

Biz bu çalışmada, "hem" bağlacının işlevlerine değinmedik. Belirtilen çalışmalardan farklı olarak "hem" sözcüğünün "h-" ünsüzü düşmüş ve ekleşmiş "-am/-em" biçiminin kullanımı üzerinde durduk ve çalışmayı Türkmen Türkçesinde yazılmış eserlerden taranan "-am/-em" biçiminin kullanıldığı örneklerle sınırlandırdık.

Çalışmada, taranan metinlerden hareketle önce "-am/-em" in doğrudan isim kökleri ile kullanıldığı örnekler verildi. Sonra *şahus*, *dönüşlülük* ve *işaret* zamirlerinin yalın hâldeki ve hâl eki almış biçimleriyle "-am/-em" in kullanımı; çokluk eki ve iyelik eklerinden sonra "-am/-em" in kullanımı maddeler hâlinde örneklerle gösterildi. Aynı şekilde fiil çekim eklerinden ve fiilimsilerden sonra kullanımı üzerinde duruldu.

"Hem" sözcüğünün "-am/-em" biçiminde kullanılmasının sebep olduğu *ünlü düşmesi* ve *tonlulaşma* ses olayları örneklerle değerlendirildi. Yine "-am/-em" kullanımının ortaya çıkardığı yalancı eşdeğerlilik konusu da verilen örneklerle ele alındı.

Son olarak çalışmada, "-am/-em" biçiminin edatlar, bağlaçlar ve zarflarla kullanımı ve bunun neticesinde kuvvetlendirme yoluyla yeni bir anlam boyutu kazandırdığı ve bu tür kullanımların artık sözlüklerde de madde başı olarak yer almaya başladığı hususu belirtildi. Türkmen Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bu türden kelimeler ve kullanım örnekleri maddeler hâlinde gösterildi.

2. Türkmen Türkçesinde "hem" sözcüğü, Salan (2011) ve Biray (2015a)'ın çalışmalarında da belirlediği üzere *bağlaç* ve *pekiştirici* görevinde kullanılır. Günümüz Türkmen Türkçesi yazı dilinde "hem" biçiminde ve "h-" ünlüsü düşürülmüş ve damak uyumuna bağlanmış "-am/-em" biçiminde ikili kullanımı mevcuttur.

3. "Hem" sözcüğünün "h-" ünsüzü düşmüş "-am/-em" biçimindeki kullanımı aslında konuşma diline has bir özellik iken, yazı dilinde kullanılmaması için mücadele edilse de, artık son dönemlerde yazı diline de geçmiş ve gramatikleşmiştir.

4. "Hem" sözcüğü bağlama edatı görevinde bağlanacağı unsurdan önce geldiğinde her zaman "hem" biçiminde kullanılırken (*hem Mirat hem ecesi*), pekiştirici görevinde bağlanacağı unsurdan sonra geldiğinde ise "hem" (*Mirat hem ecesi hem*) ya da "-am/-em" (*Miradam, ecesem*) biçiminde iki şekilde de kullanılabilir.

Her ne kadar "hem" ya da "-am/-em" biçiminin kullanımı ile ilgili düzenli bir sistem olmasa da, bağlanacağı unsurdan sonra geldiğinde "hem" yerine çoğunlukla ekleşmiş ve damak uyumuna girmiş "-am/-em" biçimi tercih edilir. Bu durumda da sonuna geldiği unsura bitişik yazılır.

5. "Hem" sözcüğünün "h-" ünsüzü düşürülerek ekleşen "-am/-em" biçimi başlangıçta konuşma dilinde ortaya çıkmış ve sonradan yazı dilinde de kullanılmaya başlanmış bir biçim olsa da, Türkmen Türkçesi yazı dilinde bu kullanım günümüzde gittikçe yaygınlaşmıştır.

6. "Hem"den gelişmiş olan "-am/-em" biçimi, isim ve isim türünden kelimelerle çok sık kullanılır. Özellikle *şahus* ve *dönüşlülük* zamirleri ve görevli kelimelerden edat ve bağlaçlarla kullanımı yaygındır. Ayrıca, isim çekim eklerinden ve fiil çekim eklerinden sonra da yaygın

olarak kullanılır. Çalışmada bu tipik kullanımlar eserlerden taranan birçok örnekle detaylı olarak gösterilmiştir.

Türkmen Türkçesinde, özellikle pekiştirici görevinde, "hem" yerine "-am/-em" kullanımı gittikçe yaygınlaşmaktadır. Mesela, *men, sen* şahıs zamirleri ile "hem" in kullanımında *men hem, sen hem* şeklinde kullanmak yerine artık *menem, senem* kullanımları tercih edilir hâle gelmiştir.

7. "Hem" in "h-" ünsüzü düşmüş ve ekleşmiş "-am/-em" biçimi ünsüzle biten tabanlara doğrudan gelebilir. Ancak, ünlü ile biten tabanlardan sadece dar ünlülerden sonra gelir, geniş ünlülerden sonra gelmez.

Taranan eserlerden tespit edilen "hem" in "h-" ünsüzü düşmüş ve ekleşmiş "-am/-em" biçimi ile ilgili örnekler "-am/-em" biçiminin geniş ünlü ile biten kök ya da çekimli hâldeki kelimelerden sonra gelmediğini göstermektedir. Diğer bir deyişle "-am/-em" biçimi sadece dar ünlü ile biten kök ya da çekimli kelimelerden sonra gelir.

8. Türkmen Türkçesinde ünlü ile biten bir tabana bir ünlü ek (mesela *+a/+e* yönelme hâli eki) veya ünlü ile başlayan bir ek (mesela *-Ip* zarf-fiil eki) geldiğinde, kelime tabanındaki ünlü ile ekin ünlüsü önce diftong oluşturur, sonra da ikincil uzunluklar ortaya çıkartır. Örneğin yönelme hâli eki ünlü ile biten bir isme geldiğinde *kiçi-e > kiçä* (kiçä:) şeklinde; zarf-fiil eki ünlü ile biten bir fiile geldiğinde *işle-ip > işläp* (işlä:p) şeklinde ikincil ünlü uzamasına sebep olur.

Ancak konumuz olan "hem" in "h-" ünsüzü düşmüş ve ekleşmiş "-am/-em" biçimi ünlü ile biten tabanlara geldiğinde ikincil bir telafi uzunluğuna sebep olmaz, diğer bir ifadeyle ünlüler birleşmez. Örneğin yukarıdaki *kiçi* "küçük" kelimesine "-am/-em" biçimi geldiğinde: *kiçi+em* (< *kiçi hem*) > *kiçem* şeklinde ünlü birleşmesi olmadan kullanılır. "Hem" sözcüğünden ekleşen "-am/-em" biçiminin kullanımında ikincil bir uzunluk ortaya çıkmayıp eklendiği tabanın dar ünlüsünün düşmesi Türkmen Türkçesinde "-am/-em" in kullanımı ile ilgili oldukça tipik bir özelliktir.

9. "Hem" yerine "-am/-em" biçiminin kullanımını ünlü düşmesi ve tonlulaşma ses olaylarına sebep olur. Yukarıda "-am/-em" biçimin sadece dar ünlülerden sonra geldiği ve ünlü birleşmesine sebep olmadığı belirtilmişti. Üzerine geldiği dar ünlü Türkmen Türkçesinde düşer. Ünlü düşmelerinden, yükleme hâli ekinin (*senem < seni hem*) ve iyelik ekinin (*yerem < yeri hem*) düşmesi oldukça tipiktir.

Aynı şekilde vurgusuz orta hece ünlüsünün (*agzam < ağız hem*) ve üzerine geldiği kelimenin son ünlüsünün (*kiçem < kiçi hem*) düşmesine de sebep olur.

Aitlik ekinin ünlüsünün (*meniñkem < meniñki hem*) ve fiil çekim eklerinden görülen geçmiş zaman ekinin (*çekdem < çekdi hem*), gereklilik kip ekinin (*bilmelem < bilmeli hem*) son ünlüsünün düşmesi de diğer tipik ünlü düşmelerindendir.

Tonsuz ünsüzlerden sonra "-am/-em" biçiminin gelmesi tonlulaşmaya da sebep olur: *köynegem < köynek hem; kitabam < kitap hem; yigidem < yigit hem* gibi.

10. Türkmen Türkçesinde "-am/-em" biçiminin kullanımı yalancı eşdeğerliliklere de sebep olur. Örneğin *senem*: 1. *senem* "put; sevgili"; 2. *senem* (< *sen hem*) "sen de"; 3. *senem* (< *seni hem*) "seni de" biçiminde üç farklı anlama gelecek şekilde kullanılabilir ve hangi anlamda kullanıldığı cümlenin bağlamından anlaşılır.

Aynı şekilde *balam* kullanımı hem *bala* "evlat, çocuk" kelimesinin iyelik eki almış (*bala+m*) şekli hem de *bal* kelimesinin "hem" sözcüğünden ekleşmiş "-am/-em" biçimini almış (*balam < bal hem*) şekli olabilir.

11. "-am/-em" biçimi Türkmen Türkçesinde zarflar, edatlar ve bağlaçlardan sonra anlamı pekiştirme fonksiyonunda yaygın olarak kullanılır. Bu kullanımlarda sonuna geldiği kelime ile âdeta kalıplaşır ve yeni bir zarf ya da yeni bir edat veya bağlaç gibi kullanılmaya başlar.

Örneğin *yogsa* kelimesi Türkmen Türkçesinde üzerine “-am/-em” biçimini alarak *yogsam* (< *yogsa* hem) “değilse, yoksa” şeklinde de kullanılır ve sözlüklerde de madde başı olarak yer alır. Böylece *yogsam* kullanımının türemiş yeni bir kelime hüviyeti kazanması sonucunda üzerine tekrar “-am/-em” biçimini alabilir ve *yogsamam* (< *yogsam* hem) “değilse de, aksi takdirde de” kullanımı ortaya çıkar.

12. Son olarak “hem” sözcüğünün “h-” sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkan ve tipik kullanım özellikleri taşıyan “-am/-em” biçiminin Türkmen Türkçesi üzerine yapılacak araştırmalarda ve aynı zamanda öğrenimi ve öğretiminde dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri olduğu belirtilebilir.

Taranan Eserler

- SE:** KERBABAYEV, BERDİ (1992), *Saylanan Eserler*, Hekayalar, Povestler ve Folklor Orta Ulu ve Yaşlı Mektep Okuvçuları Üçin, Aşgabat: "Mağarif" Neşriyatı.
- Gö:** AŞIR, Çarı (1986), *Göreş*, Aşgabat: "Türkmenistan" Neşriyatı.
- S:** MÜLKİYEV, Cumageldi (2010), *Selcuklar*, Aşgabat: Türkmen Dövlät Neşiriyat Gulluğı.
- BP:** GARACAYEV, Cumanazar (2013), *Bagtly Pursatlar*, Aşgabat: Ilım Neşriyatı
- Ä:** BERDİMUHAMEDOV, Gurbangulu (2011), *Älem İçre At Gezer*, Aşgabat: Türkmen Dövlät, Neşiriyat Gulluğı.
- Gül:** HOCAGELDİYEV, Nargılıç (1974), *Gülle Degen Sümbüller*, Aşgabat: "Türkmenistan" Neşriyatı.
- İkbal:** DERYAYEV, Hıdır (1981), *İkbal*, Roman (Eserler Yığındısı Birinci Tom), Aşgabat: "Türkmenistan Neşriyatı".
- GB:** ÖVEZBAYEV, Seyitmurat (1991), *Gönübek* (Gökdepe söveşine gatnaşan türkmeniň gürrüni), Aşgabat.
- On:** KAROV, Durdı (1994), *On Yıl Türmede*, İkinci Kitap, "Turan-1", Aşgabat: Ilım.
- PE:** GOVŞUDOV, Ata (1989), *Perman*, Aşgabat: "Türkmenistan" Neşriyatı.

Kaynakça

- BİRAY, Himmet (1992), *Mahtumkulu Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BİRAY, Nergis (2015a), "Türkmen Türkçesinde Ovnuk Bölekler", *Teke, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/3 2015 s. 955-994*.
- BİRAY, Nergis (2015b), "Türkmen Türkçesinde Kuvvetlendirme İşlevli Dil Birimleri: "hi, hi-de, hiy, hiy-de, hey, hey-de, heyem", *Diyalektolog*, Kış 2015, Sayı 11, sy. 1-13.
- BORCAKOV, A. vd. (2000), *Türkmen Diliniň Grammatikasy: Morfologiya*. Aşgabat: Ruh Neşriyat (Türk Dil Kurumu Armađanı).
- CLARK, Lary (1998), *Turkmen Reference Grammar*, Harrassovitz Verlag, Viesbaden.
- ÇELİK ŞAVK, Ülkü (2003), "Türkmençe'de Hem (-em/-am) Üzerine", *Araýışlar, İnsan Bilimleri Araştırmaları*, sayı 9-10, Isparta.
- GELDİMİRADOV, A. (1983), *Türkmen Edebi Dilinde Variantlaşma*, Aşgabat: Ilım Neşriyatı.
- KARA, Mehmet (2007), "Türkmen Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör: Ahmet Bican ERCİLASUN), Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz ve YILDIRIM, Hüseyin (2007), "Azerbaycan Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör: Ahmet Bican ERCİLASUN), Ankara: Akçağ Yayınları.
- NURMUHAMMEDOV, Amanmuhammet (2012), *Türkmen Dilinde Söz Basımı*, Aşgabat: Ilım Neşriyat.
- ÖZKAN, Nevzat (2007), "Gagavuz Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör: Ahmet Bican ERCİLASUN), Ankara: Akçağ Yayınları.
- PİRLİYEV, G. vd. (1996), *Türkmen Dili*, Aşgabat: "Mağarif". Neşriyatı
- SALAN, Erkan (2011), "Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde "hem" Sözcüğünün İşlev Bakımından Karşılaştırılması", *Turkish Studies*, Volume 6/11 Vinter, s. 1670-1686.
- TS (2016), *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlüğü II Tom*, Aşgabat: Türkmen Devlet Neşriyatı.
- YILDIRIM, Hüseyin (2008), *Zelilî Divanı (Metin-Aktarma-Gramer İncelemesi)*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.